

СУЧАСНІ ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1450962>

УДК 159.9

<https://orcid.org/0000-0001-5036-0790>

ПСИХОДІАГНОСТИКА МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Костянтин О. Кудрявцев,

Харківський національний педагогічний університет імені

Г.С. Сковороди

E-mail: konstantin1stkh@gmail.com

У статті систематизовано психодіагностичні методи дослідження міського середовища, здійснено аналіз психосемантичних та проєктивних методів для дослідження образу міста та міської ідентичності. Визначено можливості застосування психологічного опитувальника міської ідентичності особистості.

Ключові слова: міське середовище, образ міста, психосемантика міського середовища, проєктивні методи, міська ідентичність.

Psychodiagnostics of urban environment

Konstantin O. Kudryavtsev,

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

The Aim of the study is to systematize the means of psychodiagnostics of the urban environment and determine the possibilities and limitations of modern methods of psychological research aimed at determining the image of the city, urban identity and the attitude towards the city as an environment of living and life of the individual.

Results: The scales of psychosemantic investigation in urban psychology were determined. The possibilities of using the psychological questionnaire of urban identity of the personality are determined. Author's technique of projective drawing "My city map" was aimed at studying the image of the city on the following parameters: 1) "differentiation – generalization" of the city scheme: the measure of detail of the picture, counted by the number of elements depicted on the map, 2) "accuracy – diffuse" image of the city: elements of the city and their relative position of the real city map, calculated by the number of errors in the scale of the elements, the direction and distance of their mutual location; 3) "centration – peripherality" of the image of the city and its elements: the displacement of the image to the center or to the periphery; 4) "emotional acceptance" - emotional rejection of elements of the urban environment: the number of positive and negative

objects (elements) on the city map, their relationship; 5) “metaphorical” - a measure of the use of symbols and metaphors in the image of the city map.

Conclusions: The article systematizes the psychodiagnostic methods of studying the urban environment, analyzes psychosemantic and projective methods for studying the image of the city and urban identity.

Keywords: urban environment, city image, psycho-semantics of the urban environment, projective methods, urban identity.

Вступ. Проблема оптимізації життя людини у місті вже давно вийшла за межі економічної географії та урбаністики, набуваючи міждисциплінарного характеру у таких галузях знань, як «urban studies», «urban planning» «urban design» та розширюючи предмет таких усталених наукових дисциплін, як соціологія, соціальна психологія, антропологія та психологія. Починаючи з фундаментальної праці «Образ міста» К. Лінча (1982), проблема психологічної урбаністики входить до сфери наукових розвідок багатьох вчених (Л.С. Акопян, А.І. Белкін, Т.В. Дробишева, Т.П. Ємельянова, А.Л. Журавльов, Ф. Зімбардо, Ю. Круусвал, С. Мілграм, А.В. Мікляєва, Т. Нійт, К.К. Платонов, О.Є. Проніна, П.В. Румянцева, М. Хейдметс). Втім, питання про систематизацію методів психодіагностики міського середовища та його складових, а також міської ідентичності залишається маловивченим у сучасній вітчизняній психології, що і визначило **мету** нашого дослідження – систематизувати засоби психодіагностики міського середовища та визначити можливості та обмеження сучасних методик психологічного дослідження, спрямованих на визначення образу міста, міської ідентичності та ставлення до міста як середовища проживання та життєдіяльності особистості.

Методи дослідження. У представленому дослідженні використано теоретичний аналіз та систематизація існуючих засобів психодіагностики у галузі психологічної урбаністики.

Результати. У представленому дослідженні подано аналіз методів дослідження міського середовища, які, на наш погляд, доцільно розділити на декілька груп: 1) специфічно-архітектурні методи семантичного диференціалу для вивчення міста; 2) універсальні методи семантичного диференціалу для вивчення міста; 3) проєктивні методи вивчення образу міста, ставлення до нього та особливостей міської ідентичності; 4) особистісні опитувальники для вивчення міської ідентичності особистості.

У межах *першої групи методів* показано шкали для психосемантичного дослідження у галузі психології архітектури. Для

оцінки кольорового забарвлення міста застосовувались такі шкали (таблиця 1).

Таблиця 1

Шкали для оцінки кольору міської забудови

Гармонійність	Дисгармонійність
Виразність	Невиразність
Структурність	Деструктивність
Тектонічність	Атектонічність
Пропорційність	Диспропорційність
Асоціативність	Безасоціативність
Інформативність	Неінформативність
Статичність	Динамічність
Розрідженість	Стиснутість
Легкість	Тяжкість
Активність	Стриманість
Цілісність	Дробність

Як зазначає С. Габідуліна (2012) застосування таких шкал, як «Структурність», «Тектонічність», «Пропорційність» у дослідженні Я.П. Виноградова (1983) пов'язано з тим, що колір відіграє одну із складових архітектурного простору, а інші шкали («Асоціативність», «Інформативність») вказують на символічний аспект кольору. Застосування зазначеного семантичного диференціалу є емпірично плідним у вивченні особливостей сприйняття міста та його архітектурного рішення у спеціалізованих дослідженнях у галузі психологічної урбаністики для архітекторів.

У таблиці 2 показано базисні шкали для оцінки архітектурних стилів, що можуть застосовуватись для оцінки *архітектурного рішення міста* загалом, запропоновані у дослідженні Бека (Beck, 1967).

Таблиця 2

Базисні шкали для оцінки архітектурних стилів

Верх	Низ
Право	Ліво
Горизонталь	Вертикаль
Компактність	Розкиданість
Відкритість	Замкнутість
Передній план	Задній план
Далеко	Близько
Симетрично	Асиметрично

До *другої групи методів* психосемантики міста входять шкали, подані у таблицях 3-8. Зокрема у таблиці 3 показано шкали для оцінки *міського середовища*, розглянуті у дослідженні М.Р. Савченко (1989).

Таблиця 3

Шкали для оцінки міського середовища

Щільність	Проникність
Виразність	Змазаність
Фронтальність	Проективність
Відділеність	Злитість (перехрещеність)
Простота	Складність
Гіпермасштабність	Гіпомасштабність

Міське середовище у межах психосемантичного дослідження А.В. Яковлева (1978) містило шкали, подані у таблиці 4.

Таблиця 4

Шкали для оцінки міського середовища

Своє	Чуже
Порядок	Хаос
Сакральність	Профанність
Чоловіче	Жіноче

У таблиці 5 показано шкали для оцінки *суб'єктивного сприйняття міських дворів*, розглянуті у дослідженні О.А. Мустафасової, Л.В. Нікольської, Х.Х. Сиркіна (1980). Зазначені шкали вказують на індивідуальні особливості сприйняття середовища, а не на об'єктивні характеристики подвір'я, що відкриває можливості для оцінки синестезії у сприйнятті архітектурних об'єктів.

Таблиця 5

Шкали для оцінки міських дворів

Покой	Неспокой
Досада	Задоволеність
Затишний	Незатишний
Масштабний	Немасштабний
Той, що запам'ятовується	Той, що не запам'ятовується

Для оцінки *емоційного стану у сприйнятті міського середовища* Т.П. Єлохіною (1985) використовувались шкали, подані у таблиці 6.

Таблиця 6

Шкали для оцінки емоційного стану у міському середовищі

<i>Перший фактор (емоційні шкали)</i>	
Зневіра	Жвавість
Захват	Обурення
Досада	Задоволеність
Гордість	Сором
Захоплення	Огидність
<i>Другий фактор (когнітивні шкали)</i>	
Таємничість	Ясність
Мрійливість	Раціональність
Подив	Розуміння
Зацікавленість	Байдужість
Захищеність	Беззахисність
<i>Третій фактор (вольові шкали)</i>	
Оптимізм	Песимізм
Активність	Пасивність
Наснага	Апатія
Рішучість	Нерішучість

Непрямою характеристикою міського середовища є той стан, що воно викликає (Габідуліна, 2012), фактори для оцінки стану характеризують тріаду В. Вундта «почуття – воля – розум».

У таблиці 7 показано 20 шкал для оцінки міського архітектурного середовища, запропоновані С. Габідуліною (2012) для оцінки архітектурних локусів міста-мегаполіса (на прикладі Москви) та провінційного міста (наприкладі Єльця). Всього у психосемантичному дослідженні було оцінено 12 локусів мегаполісу та 4 локуси провінційного міста. У результаті факторизації показників, отриманих на стимульному матеріалі зображень локусів міського середовища міст Москви (мегаполіс) та Єльця (провінційне місто), С. Габідуліною було отримано такі фактори: «Комфорт» (шкали 11, 17, 3, 8, 13, 19, 10 для м. Москва та 3, 2, 11, 8, 9, 15, 16 для м. Єлець у порядку убутання факторного навантаження), а також фактор «Історичний час» (4, 14, 12, 5, 6, 7 для м. Москва і 17, 4, 5, 14, 7, 10, 19, 18, 20, 1 для м. Єлець – також у порядку убутання факторного навантаження). Третій фактор характеризує лише деякі локуси Москви – фактор «Простота» (шкали 2 і 16). За результатами дослідження також було показано, що для міста-мегаполісу більш навантаженим

виявився фактор «Комфарту», а для провінційного міста «Історичний час».

Таблиця 7

Архітектурний семантичний диференціал

1	Красиве	Некрасиве
2	Багатолюдне	Малолюдне
3	Є зелень	Немає зелені
4	Старовинне	Сучасне
5	Безлике	Індивідуальне
6	Замкнуте	Відкрите
7	Співмасштабне людині	Відчужене
8	Спокійне	Метушливе
9	Фешенебельне	Простацьке
10	Незатишне	Затишне
11	Ділова зона	Зона відпочинку та прогулянок
12	Природне	Штучне
13	Брудне	Чисте
14	Антиісторичне	Історичне
15	Піднесене	Переважає
16	Помпезне	Просте
17	Багато транспорту	Мало транспорту
18	Гармонійне	Еклектичне
19	Комфортне	Дисконфортне
20	Улюблене	Нелюбиме

Зазначені дані, на перший погляд, викликають подив, оскільки столиця має оцінюватись, передусім, з позицій її історичного та культурного значення в історії країни, що має позначатись на результатах факторного аналізу. Втім, автором в якості об'єкта дослідження було обрано на противагу мегаполісу м. Слєць, що також має славетну історію, якою пишаються її мешканці, проте це місто поступається столиці за мірою комфортабельності та зручності.

У таблиці 8 показано шкали психосемантичного диференціалу, представленого у дослідженні О.С. Шемеліної та О.Є. Циганкової (2016), спрямовані на вивчення *міри відповідності образу ідеального міста та міста проживання особистості*. Зазначені шкали можуть бути застосовані для респондентів-мешканців будь-якого міста і дослідження з їх застосуванням складе перспективу наших розвідок стосовно міста Харкова.

У наших подальших дослідженнях зазначені шкали семантичного диференціалу будуть застосовані для оцінки таких локусів міста Харкова, як вулиця Полтавський шлях, проспект Науки, Московський проспект, проспект Гагаріна, вулиця Пушкінська (метро акад. Бекетова), Павловська площа, площа Свободи, площа Конституції,

вулиця Героїв Праці, сквер «Харківська стрілка», вулиця Клочківська, сад Шевченка, парк Горького, Саржин Яр, сквер біля Покровського собору.

Таблиця 8

**Архітектурний семантичний диференціал для вивчення
реального та ідеального міста**

Монотонний	Ритмічний
Швидкий	Повільний
Збудливий	Заспокійливий
Міцний	Крихкий
Красивий	Некрасивий
Брудний	Чистий
Доглянутий	Зanedбаний
Галасливий	Тихий
Багатолюдний	Малолюдний
Активний	Пасивний
Спокійний	Динамічний
Темний	Світлий
Великий	Малий
Старий	Молодий
Затишний	Незатишний
Холодний	Теплий
Яскравий	Тьмянний
Злий	Добрий
Порожній	Заповнений
Енергійний	Млявий
Постійний	Мінливий
Ваблячий	Відштовхуючий
Вузкий	Широкий
Жорсткий	М'який
Згасаючий	Розквітаючий
Слабкий	Сильний
Масивний	Мініатюрний

У таблиці 9 показано *семантичний диференціал «Місто у сприйнятті мешканців»* (О.Є. Проніна, Н.С. Гончарова, 2016). Методика представлена полярними шкалами за двома факторами: 1) «безпека» - шкали «невинний – грішний», «дружелюбний – агресивний», «теплі – холодні», «чистий – брудний», «природний – штучний», «гармонійний – конфліктний», «зрозумілий – заплутаний», «комфортний – некомфортний», «людський – офіційний»; 2) «креативність» - «романтичний – нудний», «новий – старий», «цікавий – нудний», «повний життя – застої», «красивий – некрасивий»,

«витончений – простий», «строкатий – одноманітний», «дотепний – недалекий», «надихаючий – пригнічуючий», «унікальний – стандартний», «неочікуваний – передбачуваний», «креативний – примітивний», «святковий – буденний».

У межах *третьої групи методів*, спрямованих на вивчення образу міста засобами проєктивних та напівпроєктивних методик, описаних нижче.

Неструктуроване фокусоване інтерв'ю «Моє місто» (Радина, 2012). Досліджуванам пропонується розповісти про своє місто трьома категоріям попутників: провінціалу з іншого міста, мешканцю столиці та іноземцю. Передбачалося, що історія, яка розповідатиметься провінціалу (з максимальною ідентифікацією розповідача та попутника), матиме найбільш змістовні відмінності від історії про місто, що розповідатимуться мешканцю столиці чи іншої держави, тобто тим суб'єктам, що сприймаються більш-менш «чужинцями» (в основі диференціації – різна психологічна дистанція). Усі версії розповіді обробляються за допомогою якісного контент-аналізу, на основі якого було створено категоріальні матриці: архітектура, географія, культура, вищі навчальні заклади, природа, річки, ліса, дари природи, історія, пам'ятки давнини, роль у державі, герої минулого, герої сьогодення, особистісні фактори, свята, візити, заводи, пам'ятки тощо.

Факторизація даних за трьома історіями стосовно міста Нижній Новгород дозволила авторам методики отримати такі фактори – в оцінці міста для провінціала отримані фактори (69% дисперсії): 1) екологічний; 2) соціально-фруструючий; 3) позитивної особистісної ідентифікації; 4) самотності; 5) географічний; 6) краєзнавчий; 7) матеріальної культури; 8) традиційної культури; 9) іміджевий; 10) історичний; 11) промисловий; 12) промислового розвитку; 13) промислово-депресивний.

Для розповідей мешканцю столиці (для чужого) властиві такі фактори (67% дисперсії): 1) героїчний; 2) туристично-розважальний; 3) туристичний пізнавальний; 4) «просвітницької території»; 5) торгівельно-туристичний; 6) лубочно-міський; 7) ріки; 8) «провінційна перлина»; 9) промислово-туристичний; 10) столиця-фобічний; 11) міської архітектури; 12) депресивно-персоніфікований; 13) соціально-фрустрований.

Для розповідей мешканцю ЄС чи США («для іншого», 65% дисперсії) утворено такі фактори: 1) промислово-екологічний; 2) географічний; 3) персоніфікації історії території; 4) провінційно-територіальний; 5) героїчний; 6) економічного та соціального капіталу;

7) зовнішньої комунікації; 8) фасадний; 9) культурний і науковий центр; 10) сучасної міської культури; 11) промислового розвитку; 12) історично оптимістичний; 13) песимістичний.

Використання даного інтерв'ю може бути застосовано для будь-якого міста обласного значення на вибірці його мешканців, зокрема харків'ян. Специфіка міста, його місце в історії та значення для науки, торгівлі, промисловості та культури громадян країни визначатиме змістовний склад факторів, що навантажують когнітивний конструкт «образ міста».

Іншим прикладом проективної методики досліджень в області психологічної урбаністики є *проективна методика діагностики міської ідентичності*, запропоновано у дослідженні А.В. Мікляєвої та П.В. Румянцевої (2011). На думку авторів, смислова природа соціальної (у тому числі і міської) ідентичності передбачає необхідність використання психосемантичного підходу для її дослідження, враховуючи імпліцитних характер смислових структур ставлення до міста, свого місця у ньому, образу міського середовища, що обумовлює міську ідентичність тощо.

З метою вивчення *міської ідентичності*, запропонованою А.В. Мікляєвою та П.В. Румянцевою, є модифікація тесту С. Розенцвейга. Досліджуваному пропонується доповнити сюжетну картинку реплікою персонажа, що відповідає висловлювання партнера по взаємодії. Кожний з десяти запропонованих сюжетів спрямований а актуалізацію міської ідентичності. За допомогою даної методики зміст міської ідентичності розглядається на вербалізованому («декларована ідентичність») та імпліцитному («реальна ідентичність») рівнях у різних ситуаціях взаємодії: в інтеракції з представниками інтер- і аут-груп, у ситуації загрози актуальної міської ідентичності з передбачуваним підвищеннями чи зниженнями соціального (міського) статусу. Міська ідентичність може бути охарактеризована у таких ситуаціях актуалізації:

- взаємодії з представниками міської аут-групи на тлі позитивних емоцій;
- взаємодії з представниками міської аут-групи на тлі негативних емоцій;
- взаємодії з представниками міської ін-групи на тлі позитивних емоцій;
- взаємодії з представниками міської ін-групи на тлі негативних емоцій;

- в ситуації потенційного переїзду у місто з більш низьким статусом;
- в ситуації потенційного переїзду у місто з більш високим статусом.

«Декларована ідентичність» оцінюється за матеріалом висловлювань, приписаних персонажу («поле говорить» у кожному малюнку тесту). «Реальна ідентичність» - за атрибутіваними персонажу думками (поле «міркує»).

Проективний малюнок «Я – мешканець свого міста», також запропонований у дослідженні А.В. Мікляєвої та П.В. Румянцевой (2011), в якості категорій для аналізу мав такі рівні: 1) формально-графічний; 2) кольоровий; 3) рівень загальновживаних інтерпретацій; 4) рівень інтегрованості малюнка (розташування на листі паперу, взаємне розташування елементів); 5) символічний; 6) сюжетний. На виражену ідентифікацію з містом вказують: наявність фігури, що може позначати «Я»; розмір фігури, з мірою збільшення якого зростає ідентифікація з містом; прорисовка фігури (чим чіткіше, тим вираженіше ідентифікація); сила натиску олівця; надмірне штрихування; стирання, виправлення; малювання з лінійкою; яскрава прорисовка очей; дезінтегрованість малюнка; використання змішаних кольорів при малюванні кольоровими олівцями. Зазначені ознаки оцінюються за 5-бальною шкалою Лайкерта.

Авторська методика *проективний малюнок «Моя карта міста»* мала на меті вивчення образу міста за такими параметрами: 1) диференційованість – узагальненість схеми міста: міра деталізованості малюнку, що підраховується кількістю елементів, зображених на карті, 2) точність – дифузність образу міста: міра відповідності елементів міста та їх взаємного розташування реальній карті міста, що підраховується кількістю помилок у масштабі елементів, напрямку та відстані їх взаємного розташування; 3) центрованість – переферійність зображення міста та його елементів: зміщення зображення до центру чи до периферії; 4) емоційне прийняття – емоційне відкидання елементів міського середовища: кількість позитивних та негативних об'єктів (елементів) на карті міста, їх співвідношення; 5) метафоричність – міра застосування символів та метафор у зображенні карти міста.

Відповідно до завдань з вивчення особистісних характеристик міської ідентичності особистості було підібрано методики, що увійшли до *четвертої групи* – особистісний опитувальник міської ідентичності, а також шкала реалізованості базисних цінностей у місті, шкала для аналізу структури соціальних уявлень про життя у мегаполісі.

Шкала ідентифікації з містом (Lalli, 1992) містить 5 шкал, представлених чотирма пунктами: зовнішня цінність, загальна прив'язаність, зв'язок з минулим, сприйняття близькості, цілепокладання.

Шкала реалізованості базисних цінностей у місті (С.А. Богомаз, В.В. Мацута, 2012). Методика представлена списком з 20 цінностей: «мати добру роботу», «бути здоровим», «бути матеріально забезпеченим», «мати благополучну родину», «досягти успіхів у професії», «бути поважним», «досягти успіхів у кар'єрі», «почувати себе у безпеці», «стати відомим та знаменитим», «досягти бажаної мети», «бути прикладом для інших», «самоствердитись у житті», «стати унікальним та оригінальним», «мати владу», «бути справедливим» (Богомаз, 2008). В інструкцію методики були закладені полярні твердження за типом «мати добру роботу - не мати доброї роботи», а також умова для оцінки – проживання у конкретному місті, що дозволяє чи стає на заваді реалізації зазначених цінностей.

Шкала для аналізу структури соціальних уявлень про життя у мегаполісі (Ємельянова Т.П., 2016) представлена 26 пунктами, що оцінюються за 5-бальною шкалою Лайкерта, що характеризують переваги та загрози (ризик) життя у мегаполісі. За даними автора було отримано перелік основних характеристик життя у мегаполісі: «різноманітне культурне життя», «великий вибір товарів та послуг», «високий рівень медичного обслуговування», «екологія підриває здоров'я», «комфортне життя», «високий рівень освіти», «в мегаполісі легко зберегти анонімність», «добре організована інфраструктура».

Висновки. У представленому дослідженні систематизовано досвід вітчизняних та зарубіжних психологів у психодіагностиці міського середовища, який умовно можна охарактеризувати у таких напрямках, як психосоматичні методики, особистісні опитувальники міської ідентичності та проективні методики для вивчення образу міста.

Список використаних літературних джерел

Богомаз С.А., Мацута В.В. (2012). Субъективная оценка реализуемости базисных ценностей в городской среде. *Сибирский психологический журнал*. №46. 67-75.

Богомаз С.А. (2008). Различие в структуре ценностей, смыслов и личностных особенностей представителей трех городов Сибири. Ценностные основания психологической науки и психологии ценностей. Отв. Ред. В.В. Знаков, Г.В. Залевский. М.: «Институт психологии РАН». С. 262-297.

Виноградов Я.П. (1983). Цветовое моделирование архитектурного пространства. М.

- Габидулина С. (2012). Психология городской среды. М.: Смысл.
- Елохина Т.П. (1985). Формирование вторичного образа сложного пространственного статического объекта. Л.
- Линч К. (1982). Образ города. М.: Стройиздат.
- Микляева А.В., Румянцев П.В. (2011). Городская идентичность жителя современного мегаполиса: ресурс личностного благополучия или зона повышенного риска? СПб.: Речь.
- Мустафаева О.А., Никольская Л.В., Сыркин Х.Х. (1980). Среда обитания: качество и эмоции. *Строительство и архитектура Ленинграда*. №2. 24-26.
- Пронина Е.Е., Гончарова Н.С. (2016). Современный город: от Персоны к Самости. Социально-психологические исследования города. Под ред. Т.В. Дробышевой, А.Л. Журавлева. М.: «Институт психологии РАН». С. 82-101.
- Радина Н.К. (2012). Социальная психология городского образа жизни: город страха. *Социальная психология и общество*. №1. 126-141.
- Савченко М.Р. (1989). Модель ритмического городского пространства. *Городская среда: сборник материалов ... «Современные проблемы формирования городской среды»*. М.:ВНИИТАГ. 111-116.
- Шемелина О.С., Цыганкова О.Е. (2016). Образы «города-мечты» и реального города в представлениях жителей крупного и малого города. Социально-психологические исследования города. Под ред. Т.В. Дробышевой, А.Л. Журавлева. М.: «Институт психологии РАН». С. 27-48.
- Яковлев А.В. (1978). Основные направления исследований в области градостроительной психологии. *Эффективность жилой среды в условиях городского образа жизни*. Л. 81-82.
- Beck R. (1967). Spatial meaning and the properties of the environment. *Environment perception and behavior*. Stanford: Stanford University Press.
- Lalli M. (1992). Urban-related identity: Theory, measurement and empirical findings. *Journal of Environmental Psychology*. Vol 12 (4).

Original manuscript received May, 22, 2018

Revised manuscript accepted July 18, 2018